

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 3

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

APRIL 2024

WWW.AJERUZ.COM

XALQINI MA'RIFAT SARI YETAKLAGAN YO'LBOSHCHI

Sunnatullayeva Marjona G'ayratovna
CHDPU Pedagogika fakulteti talabasi
sunatillayevamarjona@gmail.com

Аннотация: В этой статье кратко рассказывается о художественном творчестве и исследованиях Абдурауфа Фитрата, великого человека, который привел свой народ к очагу просвещения в науке, который был правдив, не отступал своим умом в жизнь своих современников.

Ключевые слова: джадидизм, образование, воспитание, джадидская школа, духовность, интеллигенция, государственность, художественное творчество, Лингвистика, художественная литература, древнетюркская письменность.

Abstract: This article briefly describes the artistic work and research of Abdurauf Fitrat, a great man who led his people to the hearth of enlightenment in science, who was truthful, did not retreat with his mind into the lives of his contemporaries.

Keywords: Jadidism, education, upbringing, Jadid school, spirituality, intelligentsia, statehood, artistic creativity, Linguistics, fiction, ancient Turkic writing.

“Adabiyot so‘zini tuzukkina onglamoq uchun boshlab san’at ham go‘zal san’atlar degan so‘zni ta’rif qilib o‘tish lozimdir”

Abdurauf Fitrat

Jadidchilik maktabining yorqin namoyondalaridan biri Abdurauf Firat 1886-yilda Buxoro shahrida ziyoli oilasida tug‘iladi. Adibning otasi savdogar bo‘lib, 1918-yilda vafot etadi. Yosh adib Abduraufning tarbiyasi bilan volidasi Mustafafo Bibi (Bibijon) shug‘ullangan, onasidan Navoiy, Uvaysiy, Zebunniso, Bedil, Fuzuliy kabi yirik shoirlarning g‘azallarini tinglab, bahramand bo‘lgan.

Avval eski maktabda, keyin esa Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil oladi. 1902-1903-yillarda haj safarini ado etib, shundan so‘ng Arabiston, Anatoliya, Kavkazorti, Eron, Afg‘oniston, Hindiston bo‘ylab sayohat qilgan. Abdurauf Fitrat ilmga bo‘lgan chanqoqligi tufayli, ko‘p shaharlarni ziyorat etgan. Jumladan, 1906-1908-yillarda Rossiyaning Qozon, Nijniy Novgorod, Yaroslavl, Moskva, Petrograd kabi ko‘plab shaharlarda, XX asr boshlarida vujudga kelgan “Tarbiyai atfol” jamiyati ko‘magida 1908-1913-yillarda Istanbuldagi Voizon madrasasida tahsil olgan va qizg‘in ijod qilgan. Ushbu madrasada u buyuk mudarrislardan Yusuf Akchuradan ta’lim olgan.

Bo‘lajak jadid Abdurauf Fitrat onasidan va ustozlaridan olgan bilim va ko‘nikmalari uning hayoti davomida ega bo‘lgan tajribasi bilan ko‘plab o‘quv qo‘llanma, adabiyot darsliklarini yaratishga muvaffaq bo‘ldi, bulardan, maktab

yoshidagi bolalarga mo'ljallangan "O'qu" qo'llanmalaridan biri, vatanni, dunyoni, tibbiyot va gigiyena masalalarinikeng yoritib bera oldi. Ushbu asarlari qatorida tarixda yashab o'tgan yozuvchilar va allomalar hayoti va ijodi haqida ham bir qancha ma'lumot beradi., Baxtga qarshi ayrim yuzasidan yaratayotgan qo'llanmasining 2-qismi noma'lumligicha qolgan. Shular qatorida u bobokalonimiz o'zbek tili grammatikasi haqida va til egallshni boshlab bergan va bu soha rivojlanishiga o'z hissasini qo'sha olgan. Buyuk jadid Abdurauf Fitrat 1918-yilda Shokirjon Rahimiy va Qayum Ramazon bilan birgalikda "Ona tili" nomli darsligini yaratishdi. 1921-yilda Toshkentda o'tkazilgan Til va imlo qurultoyida o'zbek tilining sofligi va uni rivojlantirishga bag'shlangan ko'plab fikrlarini bildiradi. Bo'lajak jadid 1920-1921-yillar davomida o'zbek tilini o'rganishda davom etib, o'zbek tili grammatikasi va qoidalari tog'risida bir qancha tajribalar olib boradi: "Sarf" o'zbek tili grammatikasi qoidalari to'g'risidagi bir tajribasi: "Nahv" darsligini yaratishga erishdi va ushbu darsliklar 1930-yilda bir necha marotaba nashriyotlarda nashr etildi. Jadid o'zbek tili morfologiyasini va sintaksisi mavzusida yozgan qo'llanma va darsliklari orqali o'zbek tilining grammatikasini ilmiylik asosida o'rganish va til egallash qoidalari bo'yicha bir qancha ishlarni amalga oshirishga muvaffaq bo'ldi desam adashmagan bo'laman. Bo'lajak jadid Abdurauf Fitrat tilshunoslik sohasida ham katta yutuqlarga erisha olgan. Ulardan katta biri 1920-yilda qadimiy turkiy til va jonli xalq tilini shevalarga tayangan holda, ilmiy va adabiy muomala asosida kirib kelayotgan yangi tushunchalar hamda voqea hodisalarni ifodalashda o'zbek tilining lug'at boyligiga yana ham yangidan yangi so'zlar va atamalarni kiritishga muvaffaq bo'lganligidadir.

Abdurauf Fitratning san'atshunoslik borasida ham xizmatlari tahsinga loyiq ekanligini eslatib o'tishni o'zinga joiz bildim. Ulug' bobokalonimiz 1921-yil Buxoroda Sharq musiqasi maktabini tashkil etib, ushbu maktabning birinchi direktori lavozimida ishlashga muvaffaq bo'ladi. Maktabda milliy va mumtoz musiqa shinavandalari bilan birgalikda Viktor Uspenskiy kabi musiqashunoslarni taklif etishga muvaffaq bo'ldi. Shu vaqt bomaynida "Shashmaqom"ni kuyashl va notaga solish ishlarida rahbarlikni o'z bo'yniga oldi. Ma'rifatparvar, ziyoli adib tashabbusi bilan ota Jalol va ota G'iyosdan Buxoro Shashmaqomi Viktor Uspenskiy tomonidan birinchi marotaba notaga solinib, nashr etilishiga qo'l urdi. Suyukli adibimizning "Shashmaqom", "O'zbek musiqasi to'g'risida" maqolalari va "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" bilan XX asr o'zbek musiqashunosligiga asos soldi va musiqa shunoslikni boshlab tarixda o'chmas iz qoldirdi.

XX asrlarda Abdurauf Fitrat o'zining ilmiy va pedagogik qarashlari asosida pedagogika sohasiga o'zining katta hissasini qo'sha oldi. Adibning "Jadid pedagogikasi"da birinchilardan bo'lib Yevropada tashkil topgan "Ijtimoiy pedagogika" asoslarini olib kiradi. Abdurauf Fitrat "ijtimoiy pedagogik ta'lim" mazmunida ijtimoiy muammolarni hal et oladigan va taraqqiyotga olib chiqishda ko'mak beradigan ta'lim va

tarbiya jarayoni haqida tushunadi, shu yoʻnalish doirasida oʻz ishini olib boradi. Adibimiz Abdurauf Fitratning fanga bunday yondashuvi orqali XX asrlarda yurtimiz hayotida va pedagogika tizimi uchun noyob hodisa boʻldi desam adashmagan boʻlaman.

Buyuk jadid Abdurauf Fitrat har yozgan asari, oʻquv qoʻllanmasi, darsliklari odamni oʻziga jalb qiladi. Fitratning “Oila” asarida yaqin qarindoshlar oʻrtasida qurilgan nikoh kelajakda nuqsonli bolalarning dunyoga kelishi haqida batafsil yoritib oʻtgan. Fitrat oʻz asarida turmush qurayotgan yosh qiz va yigit jismonan va aqlan sogʻlom boʻlishi, kelajakdagi hayoti uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida taʼkidlab oʻtgan. Hozirgi kunda yigit va qizlarning yosh turmush qurishi, hayotiy tajribaga ega boʻlmaganligi turli xil salbiy oqibatlariga olib kelayotgani hammamizga ayon. Shuningdek, bunday salbiy oqibatlarni oldini olish, ularga qarshi chora koʻrish maqsadida, turmush qurayotgan yoshlarni tibbiy koʻrikdan oʻtkazish va ularda qarindoshlik aloqalari yoʻqligini tekshirish natijasida nuqsonli bolalarni dunyoga kelishini oldini olish borasida kerakli chora tadbirlar koʻrilayotgani barchamizga ayon.

1920-yillardan boshlab mamlakatda vaziyat oʻzgara boshladi va Sovet hukumati mustahkam oʻrnashib borgan sari insonlarda erkin fikrlash kamayib bordi. Ziyolilar, ayniqsa jadidlar va adiblarni qoralash va ularga turli xil ayblovlar qoʻyish boshlanadi. Har bir hodisalarga sinfiy-partiyaviylik bilan yondashish paydo boʻlib ushbu ishlar doirasida suyuqli adabimiz ham chetda qolmadi, aksincha boʻrondek oʻz domiga tortib ketdi. 1929-yilda “Qizil Oʻzbekiston” roʻznomasi 3-sonida J.Boyboʻlatov qalamiga mansub “Oʻzbek adabiyotida chigʻatoychilik” nomida maqola nashr etildi. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning “Oʻzbek adabiyoti namunalari” asariga tanqidiy fikrlash ruhida yozilgan edi. Abdurauf Fitrat marksizmni inkor qilishi, oʻtmishni ideallashtirish borasida burjua millatchiligining gʻoyalari tashviqotida ayblovlar qoʻyiladi. Maqola muallifi Abdurauf Fitrat va kitobga soʻzboshi yozib berishda ishtirok etgan Otajon Hoshim matbuotga qarshi javob raddiya asosida chiqdilar. 1930-yilda esa unga siyosiy ayblovlar qoʻyila boshlanadi. Yozgan bir qancha ishlari uning “aksilshoʻroviy” faoliyatiga “ashyoviy dalil” sifatida tilga olinishiga sabab boʻladi. “Sharq haqiqati” roʻznomasida 1930-yilgi 180, 182, 183-sonlarida J.Boyboʻlatovning “Oʻzbeklarning adabiy merosi” bayrogʻi ostida “Panturkizm” sarlavhali maqolasi nashrga chiqdi. J.Boyboʻlatov yana Fitrat izida ketishni davom ettiradi, 1923-yilda ayblovlari qoʻzgʻaldi va sudga tortilmaganini eslatadi, adibni “sinfiy dushman” deb eʼlon qilishadi. “Oʻzbeklarning adabiy merosi” asarlarini “Qurʻon”ni nashr qilish proletariat ishida qanchalik xiyonat boʻlsa, “Oʻzbek adabiyoti namunalari chop etilishida ham shunchalik jinoyatdir” - degan xulosaga kelishadi. Bu maqolada ruscha tarjimada bir nechta nusxada keyinchalik ham Fitratni ayblovchi hujjat sifatida jadid “Jinoiy ishi”ga sherik qilishadi. Matbuotda qoʻyilgan ayblovlariga qaramasdan F.Xoʻjayev 1923-yildagi kabi doʻstini yana bir marta oqlab olishga muvaffaq boʻladi. 1937-yilga kelib Abdurauf

Fitrat O‘zbekiston Respublikasi prokurorining ko‘rsatmasi bilan Davlat Xavfsizligi Boshqarmasi to‘rtinchi bo‘limining boshlig‘i Davlat Xavfsizligi leytenanti Og‘abekov tomonidan hibsga olinadi.

Ilg‘or demokratik g‘oya va fikrlari uchun ko‘pchilik jadidlar qatori adibimiz Abdurauf Fitrat ham shakkoklik va isyonkorlikda ayblanadi. Sovet ma‘murlari esa mustamlakachilikka qarshi turganlikda ayblaydilar va kommunistik mafkuraga humron bo‘lgan sho‘rolar davrida esa millatchilikda, panturkizm g‘oyasi tarafdori, “xalq dushmani” degan ayblovlar qo‘yiladi. Professor H.Yoqubovning yozishicha, Abdurauf Fitratning 1937-yilgacha Abdurauf Fitratning do‘sti Fayzulla Xo‘jayev do‘stini o‘z himoyasiga olgani va uni bir necha bor oqlab kelganini aytadi. 1937-yilda boshqa jadidlar qatori Fitrat ham NKVD tomonidan qo‘lga olindi. Marifatparvar, halqchil adib Abdurauf Fitrat Iosif Stalinning 1938-yil 28-martdagi “Otuvga e‘lon qilinganlar ro‘yxati”ga tushdi va ushbu buyruq ostida hayotdan ko‘z yumadi.

Shuni xulosa qilib ayta olamanki, ulug‘ vatanparvar, haq yo‘lida hech narsadan tonmagan, ma‘rifatchi adibimiz Abdurauf Fitrat o‘z zamonasining bilimli, ma‘rifatli vakili sifatida o‘z burchini ado eta oldi. Chor hukumatining o‘tkazgan bosimiga qaramasdan, o‘z maqsadidan qaytmadi. Xalqini ma‘rifat ilm sari boshladi. Abdurauf Fitratning ma‘naviy merosi hali ham tirik va hech qachon o‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliyev A. Abdurauf Abdurahim o‘g‘li Fitrat. T.: 1984;
2. Qosimov B. Maslakdoshlar. Behbudiy. Ajziy. Fitrat. T.: 1994;
3. Qosimov B. Milliy uyg‘onish. T.: 2002.
5. Qosimov B. Fitrat (chizgilar). Sharq yulduzi. 1992-y. 10-son.
6. Qosimov B. Fitrat. O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 1991, 10-son.
7. G‘aniyev I. Fitrat, e‘tiqod, ijod, T.: 1994;
8. G‘aniyev I. Fitratshunoslik, Buxoro: 1994;
9. G‘aniyev I. Fitratning tragediya yaratish mahorati. T.: 1994.
10. Boltaboyev H. Abdurauf Fitrat, T.: 1996;
11. Boltaboyev H. Fitratning ilmiy merosi, T.: 1996;
12. Boltaboyev H. Qatag‘on qilingan ilm. T.: “Xazina”, 1996.
13. Boltaboyev H. Noma‘lum Fitrat. Yoshlik.
14. Boltaboyev H. Fitratning ilmiy merosi. T.: “Fan”, 1996.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
3-son

Nashr qilingan sana: 30.04.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog'iston ko'chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172